

XALQ QO'SHIQLARIDA YORITILGAN MAVZULARNING DISKURSIV TALQINI

Ismailov J.J.

*O'zbekiston Davlat jismoniy
tarbiya va sport universiteti*

O'zbek va chet tillari kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: qo'shiq matni, diskursiv talqin, xalq qo'shiqlari, xalq va adabiy, xalqning madaniyati va tarixi, shaxs nutqi, mafkura, xalq qo'shiqlari realistik va ko'pincha ona yurtni tasvirlaydi, buyuk mutafakkirlar.

Ключевые слова: лирика, дискурсивная интерпретация, народные песни, народно-литературные, культура и история народа, личная речь, идеология, народные песни реалистичны и часто описывают Родину, великих мыслителей.

Key words: lyrics, discursive interpretation, folk songs, folk literature, culture and history of the people, personal speech, ideology, folk songs are realistic and often describe the Motherland, great thinkers.

Резюме:

Maqolada xalq qo'shiqlari va uning paydo bo'lishi, xalq orasida kuylanayotgan qo'shiqlarning tasnifoti, mazmun mohiyatiga ko'ra turlari, xalq qo'shiqlaridagi mavzu ko'lamining ahamiyati atroflicha tahlil etilgan.

Резюме:

В статье подробно анализируются народные песни и их возникновение, классификация песен, исполняемых в народе, типы по существу содержания, а также значение масштаба темы в народных песнях.

Summary:

The article analyzes in detail folk songs and their origin, classification of songs performed by the people, types by the essence of the content, as well as the significance of the scale of the theme in folk songs.

Qo'shiqlar ikki turga bo'linadi: xalq va adabiy. Musiqiy-poetik makonning shakllanishida xalq qo'shiqlarining o'rni juda katta. Xalq qo'shiqlari realistik va ko'pincha ona yurtni tasvirlaydi. Xalq qo'shiqlarining mazmuni keng va hissiy: qo'shiqlar his-tuyg'u va lirik tuyg'u orqali bizga inson haqida, uning tarixiy taqdiri, o'z mamlakatida bor bo'lgan hamma narsa va uning mamlakati qanday yashashi haqida hikoya qiladi. Qo'shiqlar orqali ma'lum xalqning madaniyati

va tarixining o'ziga xos xususiyatlari bilan tanishish, kishilarning tarixiy hayoti tasavvur qila boshlash mumkin. Shaxs nutqida o'zi mansub bo'lgan guruhning munosabatlari mavjudligidan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, qo'shiq nutqiga mafkuraviy hodisa sifatida qarash kerak. Mafkuradan mahrum bo'lgan jamiyatlarda qo'shiq asosan uning a'zolari ruhiyatining ongsiz tuzilmalarining mazmuni bilan bog'liq holda jamiyat dunyoqarashini ifodalaydi. 20-asrning eng buyuk mutafakkirlaridan biri Evgen Rozenstok-Xyussi millatning salomatligi, uning ruhiy hayotining gigienasi to'rtta barqaror tendensiyaga bog'liq deb hisobladi: "biz ma'lum bir narsani qanday tasvirlaymiz; biz qanday qo'shiq aytamiz va shu bilan quvonamiz; qanday qilib buyruqlarni tinglaymiz va shu bilan o'zgaramiz va qanday qilib minnatdorchilik bildiramiz va shu bilan haqiqatni abadiylashtiramiz.

Har qanday matn muallifi ortidagi ijtimoiy guruhning fikrlash va xatti-harakatlari kodlarini olib yuradi. Shu boisdan ham qo'shiqda ma'lum og'zaki kodlar, boshqacha aytganda, qo'shiq ortidagi mafkuraning ongli va ongsiz ritorik ifodasi ham bor, deb taxmin qilish o'rinlidir. Ochiq mafkuralashtirilgan va san'at davlat qaramog'ida bo'lgan jamiyatlarda qo'shiq o'zining qadriyat yo'nalishlarini ifoda etmay qolmaydi, lekin u buni o'ziga xos shaklda amalga oshiradi: u o'zgaga, begonaga qarshi kurashga qaratilgan mafkurani o'zida aks ettiradi. Muayyan mafkurani ongli ravishda e'tirof etuvchi, ko'rsatma xarakteriga ega jamiyatlar bu nutqning umumiy funksiyalarini bajarmay qolmaydi.

Xalq qo'shiqlari xalqning umumiy mulkidir. Ular mashhur, hayratlanarli va muomalada bo'lgan madaniy mahsulotlar bo'lgani uchun ularning tarqalishi juda tabiiy. Savdo karvonlari, sargardon oshiqlar, askarlar, urushlar va hijratlar xalq qo'shiqlarini tashishni ta'minlaydi. So'nggi yillarda radio, televizor va lenta kabi texnik vositalar xalq qo'shiqlarining tarqalishni tezlashtirdi. Tarqalishi davrida xalq qo'shiqlarining so'z va ohanglarida birmuncha o'zgarishlar bo'ladi. Xalq qo'shiqlarining rang-barangligining asosiy sababi xalq iste'dodidir. Xalq qo'shiqlarining o'zgarishi ham og'zaki, ham ohangli bo'lishi mumkin. So'zlar turli xil ohanglar bilan kuylanganligi sababli, turli xil so'zlar kuyga o'rnatilishi mumkin. Shuning uchun ham bir xil xalq qo'shig'ining turli hududlarda o'zgarishlarini ko'rish mumkin.

Qo'shiq matni vaqt o'tishi bilan o'zgaradi. "Muayyan shaxsning mulki bo'lgan xalq qo'shig'i bir muncha vaqt o'tgach, xalqning umumiy mulkiga, so'ngra xalq adabiyoti mahsuliga aylanadi" Xalq qo'shiqlarining paydo bo'lishi o'rganilganda shunga amin bo'ldikki, jamiyatni o'ylantirayotgan masalalarning qayta ishlanishi, kuyning ta'sirchanligi, xalq qo'shiqlarining badiiy tuzilishining yuksakligi kabi omillar xalq qo'shiqlarining umrini uzaytiradi. Xalq qo'shiqlari

hech qachon debyutdagidek o'z borligini saqlab qololmaydi. Xalq qo'shiqlari vaqt o'tishi va odamdan odamga o'tish davrida yangi tuyg'ular bilan oziqlanib, o'zini yangilaydi.

Jamiyat ruhida chuqur iz qoldirgan qahramonlar, afsonaviy ishqlar, buyuk ofatlar xalq qo'shiqlari mavzusiga aylanadi. Ularning so'zlari va ohanglari juda kuchli. Boshqa xalq qo'shiqlari esa o'yin kayfiyatiga o'tish orqali davomiylikka erishadilar. Qishloq va shaharlardagi tadbirlarda aytiladigan xalq qo'shiqlarining tarqalish kuchi past. U katta jamoalarning e'tiborini tortmaydi, u tor doirada qoladi. Ularning umri ham qisqa. Asosiy mazmuni inson bo'lgan xalq qo'shiqlari tirik mavjudotlar kabi tug'iladi, yashaydi va unutiladi. Xalq qo'shiqlarining qachon va qayerda paydo bo'lganligini aniqlash juda qiyin. Mamlakatning istalgan joyida aytiladigan xalq qo'shig'i qayerdadir tug'ilgani aniq. Bir muncha vaqt o'tgach, u mamlakatning turli hududlariga tarqaladi. Xalq qo'shiqlaridagi joy va shaxs nomlari xalq qo'shig'ining tug'ilgan joyini aniqlash uchun yetarli emas. Negaki, xalq qo'shig'i ko'tarilayotganda har borgan joyini o'zgartirib, asl shaklini o'zgartiradi

Xalq qo'shiqlarini kuylashning aniq vaqti yo'q. Xalq qo'shiqlarini doim kuylash mumkin. Odamlar qishki tunlarda, o'zaro yordam uchun bir joyga yig'ilishdi; yozda ish, dehqonchilik, hosil yig'ishsa, o'yin-kulgi va mehnatni yengillashtirish maqsadida xalq qo'shiqlarini kuylashadi. Uy majlislarida xalq qo'shiqlari ajralmas o'yin-kulgi vositasiga aylanadi. Umuman, xalq qo'shiqlarini go'zal ovoz sohibi ham, qiziquvchan ham aytadi. Xalq qo'shiqlari urf-odatlarini tinglash orqali keksalardan o'rganiladi. Qo'shiq aytilayotganda tinglovchilar qo'shiqning mavzusiga va uning aytilishining sababiga qarab mos munosabatda bo'lishadi. Qo'shiq qayg'uli bo'lsa tinglovchi g'amgin, quvnoq bo'lsa quvnoq.

Qishloqda aytiladigan xalq qo'shiqlari, qishloq xususiyatlari, qishloq madaniyati; shaharda kuylangan xalq qo'shiqlarida shahar hayoti, shahar madaniyati aks etgan. Zero, aholi punktlarining xususiyatlari xalq qo'shiqlarida ham o'z ifodasini topadi, albatta. Qishloq xalq qo'shiqlarida dard, quvonch, sog'inch, umid va tuyg'ular soddaroq aks etgani ko'rinadi.

Xalq qo'shiqlari kuylanadigan muhitlar quyidagilar:

- Bayramlar
- Nikoh marosimlari
- Ish faoliyati davomida (xamir o'rash, bulg'or tayyorlash, tomat pastasi tayyorlash, non tayyorlash, ekin ekish, ketmon vaqti, o'rim-yig'im va xirmon vaqti va hokazo)
- Yomg'ir yog'dirish marosimlari

- Teatrlashtirilgan spektakllar

Xalq qo'shiqlari odamlarni kuldurish, ko'ngil ochish, mehnatni yengil qilish, tarbiya, urf-odat, an'analarni yetkazish, hamjihatlikni oshirish, his-tuyg'ularni ifodalash, dard va qayg'ularni aytib, yengillashtirish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Xalqning badiiy qudratini, milliy masalalarni xalq qo'shiqlarida ko'rishimiz mumkin. Qo'shiq mavzusi bo'lgan voqeaga baho berish uchun xalq qo'shig'ining hikoyasini bilish kerak. Xalq qo'shiqlarida xalq ijtimoiy hayotining izlarini ko'ramiz. Xalq qo'shiqlarining asosiy mavzusi musofir mavzusidir. O'z uyini, viloyatini tashlab ketgan insonning tuyg'ulari aks etgan musofir xalq qo'shiqlarida goh ayol, goh erkak tuyg'ulari birinchi o'ringa chiqqanini ko'ramiz.

Xalq qo'shiqlaridagi mavzular asosan ayollarga asoslangan. Ayol o'zining yonayotgan o'zligi bilan kuylagan xalq qo'shiqlarida o'zining ichki dunyosi, qarashlarini ko'proq ta'kidlagan. Jamiyat yig'ini o'z zimmasiga olgan holda aytadigan nolalarida u nutq mahorati, vaziyatni tahlil qilish qobiliyati bilan juda yaqqol namoyon bo'ladi. U kuylayotgan beshiklarda hayotdan umidlari haqida gapiradigan, beshikdayoq bolaning kelajagiga yo'naltira boshlagan dono va ijodkor shaxsni namoyon etadi. Ijtimoiy mavzudagi xalq qo'shiqlarida ijtimoiy muammolar ko'proq muhokama qilinadi. Muhabbat va muhabbat qo'shiqlarida o'ziga xos tuyg'ular sodda va real iliqlik bilan ifodalanadi.

Xalq qo'shiqlari sodda tilda yaratilgan. Xalq qo'shiqlarining mavzulari orasida muhabbat tuyg'ulari, kundalik voqealardan ta'sirlanish, urushlardagi qahramonlik va boshqalar kiradi. Xalq adabiyoti va xalq musiqasi asosan xalq qo'shiqlarida birikadi. Chunki xalq o'z sevgisini, mehrini, quvonchini, tashvishini, mardligini, qayg'usini, umidini, bir so'z bilan aytganda, umrining katta qismini xalq qo'shiqlari orqali ifodalab kelgan. Xalq qo'shiqlari insonning boshidan kechirgan voqealar, ularning jamiyatdagi izlari, aks-sadolari, odamlarning muhabbat, sog'inch, vatansizlik kabi mushtarak tuyg'ulari, milliy xislatlari hamda mardlik, qahramonlik kabi tarixiy voqealarni aks ettiruvchi madaniy boylikdir. Xalq qo'shiqlari ba'zan tarixni yoritib turadi, ijtimoiy tarix manbai hisoblanadi. Biroq, bu tarixiy hujjat emas. Tarixga bag'ishlangan xalq qo'shiqlarida jamiyatning o'y va tuyg'ulari, dardu quvonchlari o'rin oladi.

Xalq qo'shiqlarining tasnifi. Xalq qo'shiqlarini ijrochilari, kuylari, mavzulari va tuzilishiga ko'ra tasniflash mumkin. Ular kuylangan hududlarga ko'ra ham nomlanadi. Bizning to'rt xil nuqtai nazardan tasniflagan xalq qo'shiqlarini tasniflash borasidagi qarashlarimiz quyidagicha:

I. Qo'shiqchilarga ko'ra xalq qo'shiqlari:

- Asl xalq qo'shiqlari

- Oshiq va sozandalar kuylagan xalq qo'shiqlari

II. Kuylariga ko'ra xalq qo'shiqlari:

- Tarzli xalq qo'shiqlari
- Tartibsiz xalq qo'shiqlari

III. Mavzu bo'yicha xalq qo'shiqlari

- bir voqea va qahramon haqidagi xalq qo'shiqlari
- yigit va qiz haqidagi xalq qo'shiqlari
- dushman haqidagi xalq qo'shiqlari
- nola (qo'shiq aytuvchisining ma'lum bir qiyin vaziyatga tushib qolgach yaratganga qilgan nolasi)

Ayrim manbaalarga ko'ra xalq qo'shiqlarini mavzulariga ko'ra quyidagi 11 guruhga bo'lishimiz mumkin:

- Lirik xalq qo'shiqlari
- Kulgili odamlar yoki hodisalarni masxara qilishga qaratilgan xalq qo'shiqlari
- Voqealar qo'shiqlari
- Tantanali va mavsumiy qo'shiqlar
- To'y qo'shiqlari
- iymon va mazhab xalq qo'shiqlari
- Ishbilarmonlik va kasbiy xalq qo'shiqlari
- Tabiat haqida xalq qo'shiqlari
- O'yin xalq qo'shiqlari
- Beshinchi kuy shaklidagi xalq qo'shiqlari
- Marsiya shaklidagi xalq qo'shiqlari

Dialektologiya sohasidagi izlanishlar natijasida “musiqiy tilshunoslik” atamasiga e'tibor qaratgan musiqashunoslar lingvistik-musiqiy qonuniyatlarga bog'liq holda mavjud bo'lgan va an'anaviy aloqalar o'qi bo'yicha tuzilishi mumkin bo'lgan lingvistik musiqiy xususiyatlar o'rtasida uzviy o'tishni ta'minlay oladilar.

Insonlar muloqotga bo'lgan ehtiyojni qondirish uchun boshqa individlar bilan til topishib, predmet va tushunchalarni belgilar bilan timsollashtirgan, har bir belgiga mos keladigan tovushni aniqlagan va bu tovushlarni ma'lum bir shaklda hosil qilish orqali nutqiy til hosil qilgan. Ovozi bilan til qonunlariga muvofiq muloqot qiladigan inson o'z muloqotini yanada estetik shaklga aylantirish uchun mo'ljallangan va o'z ovozini og'zaki nutqdan farqli tarzda ishlatib, ikkinchi muloqot tizimini – musiqa tilini yaratgan. Har bir tilda tushuncha va predmetlarni bildiruvchi belgilar har xil bo'lib, bu belgilarga mos keladigan inson ovozlari ham har xil bo'ladi. Har bir jamiyat o'z musiqasida

og'zaki tildan o'zagi sifatida foydalangan, o'z musiqasida qo'llash uchun ikkinchi til yaratish zaruratini yo'q deb hisoblagan, an'anaviy tarzda o'z musiqalarida qo'llaydigan inson ovozi shaklini ochiq yoki yashirin kelishuvlar bilan aniqlagan va ijro etgan.

Til-musiqqa munosabati o'qida an'anaviy munosabat bilan ma'lum adabiy-musiqiy qoliplar yaratib ijro etilayotgan xalq qo'shiqlarini boshqa musiqqa janrlaridan ajratib turadigan eng muhim omil shundaki, fonetik-morfologiya-lug'at mezonlari rasmiy yozma hujjatlarga muvofiq o'zgartiriladi. Translitteratsiya belgilari bilan transkripsiya qilinadi. Qo'shiq so'zi sifatida qo'llanilgan matnlar musiqqa naqshlariga mos uslubda chalinishi va kuylanishi dialektolog va musiqashunoslar tomonidan tasdiqlangan. Og'zaki-badiiy ijro turi sifatida belgilangan xalq qo'shiqlari tarkibida mavjud bo'lgan etnolingvistik xususiyatlar ijtimoiy konsensus sohasi sifatida shaxs va jamiyat hayoti nazorati ostida mavjud bo'lib qoladi. Og'zaki-badiiy ijro turi sifatida belgilangan xalq qo'shiqlari tarkibida mavjud bo'lgan musiqiy lingvistik xususiyatlar etnomusiqashunoslikdagi lingvistik yondashuvlardir. Milliy madaniyat va umuminsoniy qadriyatlarga erishishda muhim ko'priklardan biri sifatida qabul qilingan mahalliy madaniyatshunoslikning ahamiyati musiqaning ijtimoiy-madaniy ta'sirini anglash bilan bir necha bor ko'tarildi.

Adabiyotlar:

1. Rozenstok-Hussi. Nutq va haqiqat. – M.: Labirint, : 84. 1995
2. Marcuse H. L'uomo a una dimensione. – Torino : 205-206 1967 yil.
3. Albayrak; Nurettin (1993), "Mani" Maddesi, İslam Ansiklopedisi, C.12, s. 571-572, MEB Yayınları., İstanbul.
4. Stoun, RM, (2008). Etnomuzikologiya nazariyasi. Pearson Press, Nyu-Jersi, 51-53